

Születés. Nevelés.

A lélek önnön teremtetésének idején magában megállapított erejével és gyengeségével formáltatik, mely tulajdonsága nála természetnek és nem nevelésnek mondathatik. Az erő, tehetség lélekben akár testben vegyük, nem tudomány, sem mesterség, hanem magában magátul származott természeti tulajdonság. A testet mindenféle fordulásra, szökésre, úszásra, szövéésre, varrásra taníthatod, de erőt belé nagyobbat, mint a mennyit belé a természet tagjaiba alkotott, nem adhatsz. Ez erős, amaz gyenge, magas termetű vagy alacsony. A harmincz esztendő kis embert ki nevelheti nagyobbra? hanem szoktatás által lehet mesterségre, frisseségre tanítani, de termete, formája, ereje úgy maradnak, a hogy születésében a természet meghatározta.

Már tehát a testi születésnek különb-külömbféléségérül kell a léleknek származására bocsátkozni és benne eredete szerint való erejét, gyengeségét vizsgálni, azaz, azt a tulajdonságát, mely minden benne levő emberi munkátul magát megkülömbözteti. Azt nézzük, hogy mi a fundamentom, melyre a lélek építeni szokott; és nem azt, hogy melyik lélekben mennyi a csinálmány. Nohát, egyenlő kiterjedésű, erejű, mélységű fundamentommal terem-e minden lélek magában, vagy ez többel származik amannál? A testnek

állítását látjuk, erejét próbálhatjuk, hogy hány fontot emelhet fel vállára a földről; de a lelket ki látja? Testi valósága szerint tehetségében próbát tenni nem lehet, mert mértékre nem veheted, honnan elfordulván, egyenes útat csinálsz arra, hogy láthatatlan erejét láthatatlan erejével fontoljad. Itt tehát már egyedül a tapasztalásra kell hocsátkozni.

Úgy állítod, hogy a lélek test nem levén, testből test által, a maga természete ellen nem származhatik. Hogy hát? Az Isten különös hatalma által nem szünik meg soha, a mint a születésnek szünhetetlensége tart egész világon, a lelkeket teremteni. Állapodjunk meg hát itt: a test testtül származik, a lelket pedig Istene teremti, hogy természetiben a testtül megkülömböztesse. Itt már a kérdés maga teszi magát magátül, hogyha egyenlő erővel teremt-e az Isten minden lelket, vagy ennek olyan tehetséget ad, melyet amattül megvont? Minden lelket szabad hatalommal teremt, ezt gyengébb, azt erősebb itélettel; ezt értelmének setét fellegeivel alkotja, melyeknek semmiféle oktatás kiderülést nem adhat; amaz pedig csekély neveléssel, kevés oktatással is értelmének világát a csillagokig felemeli.

Tudomány által, úgy hiszik, hogy a léleknek tehetségét minden emberben lehet egymással egyenlő erőssé venni. Hogy a lélek tulajdonságaiban egyforma, és csak nevelés, oktatás, szokás által tétetik egymástul különbözövé. De a tudomány, a léleknek nem természeti tulajdonsága, hanem csak magára vett kötöse, mely ötét valóságában el nem változtathatja. A kis ember, akármely színű ruhát vegyen testére, csak kicsiny marad. Más a léleknek belső ereje, itélete, más a tudománya. A tudomány csak világít, de erőt az

ítélet-tételre a léleknek szinte úgy nem adhat, mint a ruha színe egészséget a testnek.

Ha a tudomány az értelemnek világát mind egyenlő nagyságra, ítéletre vihetné, valamennyi uralkodó volt e földön, mind Antoninus, Aurelius, Trajanus és Titus lett volna. De látod, hogy ha a lélek származásával gyenge, soha testében cselekedeteinek hibáitól tudománya által meg nem szabadul. Az ítélet világának kell benne nagyra születni, hogy a tudomány is osztán ez által nagyobb felemelkedésére szolgáljon neki. Ha tudomány adná a léleknek természeti tehetségét, uri módon nevelt és oktatott emberekben vad bünt, útálatos gonoszságot nem láthatnál soha. Egy tudományos ember se ütne királya, hazája ellen pártot. Senkit meg nem öletne, sem szomszédját vérontással el nem ragadná. De mit nem követtek el a tanult emberek, kikben az értelemnek igaz világa és az erős ítélettétel fellegben borongott? Születik az értelem a maga erejében. És azokat nevezhetjük fejedelmi lelkeknek, melyek a többi felett királyi módon teremnek. A tudomány nem fundamentom a lélekben, hanem csak rajta elkövetett munka, mely soha sem a lélek maga. A fejedelmi léleknek értelme is fejedelmi, a parasztnak vak.

A tanult ember a maga dolgáru is itél és libáz: kárt okoz. A tanulatlan csupán értelmének világából hibáját, bűnét kinézi, megítéli és tőlök magát megózza. Vagy magában setét az értelem, vagy a vér oly forró testében, melynek indulatja felette, világa és kedve ellen uralkodik. Mentül hatalmasabbak az indulatok az értelem felett, az ember vélek annál nagyobb bolondot és vadat mutat. De soha se lehet hinni, hogy az indulatok a tiszta értelemnek világát hatalmok

alatt eltörölhessék. Soha fejedelmi lélekből a kívánság csúfot nem üzött.

A tudomány és tanult nevelés abban mutatja szembetűnő érdemét, hogy az embereket a paraszt bűnöktől, a hol az értelem világa homályos, ott is megmenti. De ezek helyében a czifra bűnök és nemes vétkek állanak fel, melyek magukat a tudománynyal megtudják egyeztetni. Nem mennek a tudományba, becsületbe nevelt uri emberek, tudós professorok házakat felverni, éjjelenként gyujtogatni, barmot lopni, hanem ezen parasztbűnökön kívül, a nevelt emberek közt, minden manéros csalásnak, lopásnak, árulásnak, húzásnak, hitetésnek, erőszaknak stb. helyek van. Csak a fejedelmi lelkeknek szolgál a tudomány fő hasznukra, mivel természetöknek világával ennek világát egyeztetni tudják, és általa magukat annál feljebb emelik. De micsoda születéssel gazembert tett a tudomány valaha emberséges emberré?

Azt lássuk már, ha egyenlő erővel származik-e minden lélek? És ha a legerősebb tehetségű lélek is oktatás, nevelés nélkül az értelemnek világát felfedezheti-e magában, csak magátul? Az első feltételnek megpróbálására, hogy a lélek ereje nem egyforma, bizonyosságul hívom a világot, az egész emberi nemzetet és ennek szüntelen levő tapasztalását, mely teremtésétől fogva jött le hozzánk változhatatlan folyásában. Valamint testet három emberben egyforma termettel szó, hanggal, erővel, tekintettel találni nem lehet: úgy lelket, értelmet, akaratot, tetszést sem. Úgy látszik, mintha a léleknek tulajdonsága egyenesen a test belső összeszerkesztetésének volna következése. Ha a nagy természet minden élő embert és kis természetet ináiban, ereiben, vérének hévségében, hidegségében és egész

érzékenységében egy ponton állítana meg, úgy mutat, hogy a benne munkálkodó lelkek is magukat mind egyenlő erőben és gyengeségben mutatnák. De a testből kinézni, és abban ennek okát feltalálni, hogy mért ebben az elme élesebb és amabban butább, teljes lehetetlenség. Innen eredett ez a meghatározás, hogy a lélek a testtől megkülönböztetett, és természete annak tulajdonságaira nem tartozik. De ezen meghatározás másfelől más terhet húzott maga után. Mert csakugyan a léleknek magában élő, azaz eredete szerint való erejének különbsége arra kényszerít, hogy okainak felkeresésére induljunk el. Hova menjünk? Maga teremti hát az isteni hatalom a lelkeket különb-külömbféle egymással ellenkező módon. Ő veti az ostoba lélek értelmének világát oly száutszándékos setétségre, mely miatt életében minden eszetlensége ellen való küszködésével, tanulásával is, értelmének setétségét megne lábolhassa, hanem attul örökre legyen elnyelve? Mivel e dolog fejünkön felül csap, hagyjuk a mindenhatóságnak titkaira.

Hogy az emberek lelkeiknek erejében egymástul különböznek, erre legközelebb való bizonyoságul szolgálhatnak a tanítómesterek. Százan jártunk egy szobába, ugyanazon leczkét, dolgot tanúltuk egy időben, órában, egyforma mód és kényszerítés alatt, még is találtattak közöttünk oly természettel nehéz és setét elmék, melyeket az egész tanításnak folyása ostobaságoknak éjjeléből a világosságra fel nem hozhatott, az alatt míg a többieknek értelme a maga fényében tündöklött. Több okokra ezen igazságnak megállításában nem bocsátkozom, mivel oly világos, hogy a mellette dolgozó próbáknak előhordása csak haszontalan időtöltés lenne.

Hanem a lélek egyforma teremtetése nem az elme élességében áll talán annyira, mint magában megismert, ellene-állhatatlanúl életére tartozó igazságában, melyet lelkiismeretnek nevezünk. A természet igazságának, az az a magam óltalmának, táplálásának, gyönyörködte-tésének ismerete, csupa érzékenységből származván, tudományra nem is tartozik, hanem életre, érzékeny-ségre, és minden nappali tapasztalásra. Legyen! ha a rossz tanuló és sötét fejű gyermek nem tudta is lecz-kéjét, úgy mint mások, de kötelességét és önnön meg-maradására tartozó igazságait csak úgy ismerte, mint a többi. Hadd járjon! ha mondani nem tudta is, hogy ez amaz szó melyik regulára tartozik; de érzette ezt, hogyha késit szomszédjának testébe üti, gonoszságot fog elkövetni. Irtódzott attul, ha más ő belé ütné. Másra nézve is kellett hát attul irtódzni. Eszerint a lélek ere-jének egyformasága, igazságának ismeretében áll talán inkább, mint leczkéjének tudásában, és okoskodásának élességében. De a hottentót, ha ellenségét elfogja, lelki-ismeretinek igazságából megöli és nyugodt elmével meg is eszi. Igen! mert őtet is olyan igazsággal fizeti ellensége, mikor megkaphatja. Ezen eset csak azt bizo-nyítja, hogy az értelem törvényes világa nélkül az ember is fenevad. És hogy ember lábra lelkének igazsága állítja fel.

Nevelés által szabadúl hát meg az ember a barom-természetnek fogságából. Itt találod a nevelésnek, ok-tatásnak, minden emberi dolgok felett való dicsőségét és hasznát. Itt fordul elő az Istennek mint büntető örök igazságnak és jutalmazó jóságnak ismerete és fé-lelme. Ez által kezdette el az ember, *nevét* segítségül hívni. Már a büntető igazság előtt jutalomért esedezni, úgy hogy az irtóztató bűnöktől az ember magát félrebb

ne húzza, és a gonoszságtul ne távozzon, lehetetlen. Mihelyt olyan Istentül kéri segedelmét és örök bódogulását, ki a gonoszt bünteti, útalja, kárhoztatja, nem lehet neki a jóra nem törekedni. Ő is útalja a gonosz embert. Nohát! az Isten igazsága mely felette van, annál inkább útalja! jóba kell hát az embernek magát foglalni. Így áll elő a vallásnak szentsége mely isteni félelemben nevel.

A vallás az embereknél minden egyéb tudományt megelőzőtt. És úgy látszik, mintha a világ Istenének ismereti természet szerint való hajlandóság volna minden okoskodó emberben. Lehetetlen a régiségben oly messze felmenni, hogy Isten ismeretén kívül élő országot lehessen találni. Ha hamis Istenekről álmodtak is, de csakugyan olyakat ismertek, s tiszteltek, kik a bűnt büntetik, a jót ellenben jutalmazták; honnan a tévedésben is isteni félelem származott, melyben neveltetve jöttek az erkölcsök felemelkedésre, melyek baromi állapotban magukat sem ismerhették volna meg soha.

A legnagyobb erőben származott lélek is, ha hozzá nevelés nem járúl, ösztöneibe ful belé és érzésnél, indulatnál egyebet soha semmiben se mutat. Így a tudomány az értelmet, világába ugyan béviszi, de erejében nem változtathatja. Lehet a békasót is köszörülni, a gyémántot is; de az elsőnek az utolsó fényességét megadni lehetetlen. Sokrates a hottentótok közt születve, élve, halva, soha Cicerótól a következő felmagasztaltatást nem nyerte volna, hogy ő volt, a ki a bölcseséget mennyből szállította alá a földre. A pallérozás, a legotrombább dolgot is szebb formába veszi, de valóságát nem változtathatja. Így van a lélek is nevelésével.

Minden értelem világában van homály, kisebb, akár nagyobb. Mentül több valamelyikben a napbéli fogyatkozás, annál több életének hibája. A hol épen megsetétül, ott a legvadabb bűnökre enged szabadságot. Miért irtódzol te nemes vérből született, oktatások közt neveltetett tudós, mikor a vad születésű és nevelésű oláhnak öldöklő és orozva pusztító rettenetes bűneit hallod? Azért, hogy értelmednek világa a cselekedetnek útállatosságát tiszta napfényen mutatja nálad. Irtódzol, mert tudományoddal a gonoszszágnak egész kiterjedését látván, azt is nézheted, hogy az igazságon, természetesen micsoda véres sebet ejtett. Ne mond hát, hogy a gonosztévőnek, csalárdnak, tolvajnak a lelkiismerete változott hamissá. Magában gonosz lélek nem lehet, sem annak belső ismereti meg nem veszhet; mert nincsen oly veszett erkölcs, melynek bűnös tette ellen lelkének ismereti, azaz mardosása fel ne kelne. Ki volt Nérónál gonoszabb, mégis anyját Agrippinát megöletvén, lelkiismeretének mardosása csaknem egész bolondulásra és kétségbe való esésre vetette.

Valamennyi írókat életemben olvastam, filozófusokat, theologusokat, mind éltek ezen szólásnak formájával, hogy: gonosz lelkiismeret. Én is úgy hittem. Most jövök reá ezekről elmélkedve, hogy a lélek a legnagyobb bűnösben is jó bíró, és dorgáló igazság! Hogy higgyem, hogy az Isten okoskodni és ítélni való tehetséggel, minden igazság ismeretin kívül élő lelket teremtsen? Maga láttatna a gonoszszágot természeteni. Ennek állításában csúfsággal illetném szentségét.

De a lelkiismeretnek igazságát, ezt veted ellen, megveszti a fanatizmus. A spanyolok Amerikának együgyű ártatlan lakosít nyugodt lélekkel öldösték.

Nem az igazság veszett meg lelkekben, ezt felelem, hanem a hamisság, melyet igazság helyett belé ültettek. A fanatizmus, a lélekismeretnek nem eredet szerint való örök tulajdonsága, hanem csak tévedése, melyet maga ellen tolnak reá. Az igaz, hogy ez oly dolog csak az egész teremtésnek kiterjedésében, mely a lélek ismeretinek igazságát hamisságra fordíthatja, mivel az ártatlan vért kionthatja úgy, hogy gonosz tettében semmi mardosást ne érezzen, sőt gyilkossága által az ártatlanoknak vérébe fertéztetett kezeit engesztelésre áldozó kezeknek állítja, irgalmas Istenének színe előtt; mely cselekedet annál irtóztatóbb e miatt, mely szerint az igaz Istent láttatik arra kérni, hogy a legútálatosabb bűnben gyönyörködni méltóztasson, néki pedig e rettenetes gonoszságát érdemül tulajdonítván, lelkét általa idvezítse. Ezek miatt haladjon meg a fanatizmus méltán, s igazán egyedül maga, e világnak minden más kigondolható és végbevihető bűneit.

Hogy a fanatizmus a lélek ismeretire tulajdonképpen nem tartozik, hanem szembekötés nála, bizonyos ebből: hogyha a volna, úgy minden embernek fanatikusnak kellene lenni. Minden lélek megegyez ebben: hogy a gyilkos, gyújtogató, tolvaj büntetessen; de nem kiáltja minden ember hogy a ki nem vallásodbul való, feleségével, csecsszopó gyermekével tűzre, kardra hányjad! Innen lett hogy a fanatizmus a lélekben meg ne maradhasson, hanem onnan kivesszen; ki is veszett. Ellene-álhatatlan próbául szolgál arra, hogy a léleknek nem tulajdona.

Az értelemnek világa, kisebb-nagyobb kiterjedéséhez képest, minden kárt kerül, minden vétket, hibát, sérelmet távoztat; de a természetnek ellene-állhatatlan ösztöne, vágyódása, indulatja és a vérnek felgyúládása

naponkint, esetenkint homályt vét belé, melynélfogva az emberek hibába esnek és vétkeiktől nem menekedhetnek. Az érzékeny szívnek gyermeki kényessége, manér, becsület, illendőség, ezerféle szokás cselekedeteinket annyi ezerféle törvény alá zárták, mely szerint nincs ember, ki csak társaságbeli nyájas beszédeit is úgy vihesse, hogy általuk senkit és semmit meg ne sértsen. Az emberek egymás természetitől annyira el is félemlettek, mely miatt magukkal hogy tenni nem tudnak. Örökkévaló tettetés fedezi titkos értelmeket. Csaknem mind függők mellől beszél szomszédjához, hogy egészen meg ne láthassa. A magok kedvek ellen való erőlködésben, a mások tetszéséért csaknem megszakadnak majd mindnyájan, ezen manér purgatóriumában égő halandók. Azt a sok egymás ellen titkon agyarkodó indulatot fedezni kell, ha az érzékenységben és a szerencse kereső eszközöknek összeütközésekben eltörölni nem lehet. Nem hitetés, nem is véték; csak az értelem fedezi indulatinak eszétlenségét, gyengeségét és sundaságát; úgy, mint hasadnak kerületi, a megveszett eledelt, mely úgy táplál, ha benned meg-rútúlhat. Úgy mint mikor szerencsétlen eseted miatt a szíved, fájdalmának keservében elsüllyed; de szemeidben, gyötrelmedet állhatatossággal fedezvén, siralmat nem mutatsz.

Ez mind természet; és az ember olyan, a milyen lehet. Mert *a világ így megyen.*

VÉGE.